

Статті та студії

УДК 323.272 (477) «16»

І. І. Діптан

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО УКРАЇНСЬКУ РЕВОЛЮЦІЮ СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОСТВЕРДЖЕННЯ

*«І коли ми тепер наново підносимо прапор свободної...
України... – чи не чуємо ми, як через століття в'яжуть
нас моральні зв'язки з... великим народним рухом,
зв'язаним з іменем Богдана?» [1, с. 335-336].*

Об'єктом історіографічного дискурсу цієї статті є Українська революція середини XVII століття в національному доробку Михайла Грушевського, а предметом – погляди вченого на вузлові проблеми вікопомної доби. З огляду на регламентований обсяг статті розглядаються лише деякі з них.

Передусім, виокремлюються помилки гетьманської адміністрації у внутрішній і зовнішній політиці, котрі, на думку історика, негативно позначилися на подальшій долі «Війська Запорозького» як держави. Закцентовується на хібах козацької дипломатії, як-то: втраті Західної України по завершенню вражаюче-переможного 1648 року; руйнації плану гегемонії внаслідок «мунтянської авантюри» Т. Хмельницького; зацикленість на союзі з Ханатом, який з осені 1649 року не виправдовував сподівань козацтва; нерозважливості московської політики Чигирин (головно – нехтування правовим унормуванням здобутого в боротьбі з Річчю Посполитою). Наголошується, що, критикуючи внутрішню політику Б. Хмельницького (відсутність плану державного будівництва, незрозуміння потреб поспільства, помилки у взаєминах із міщанством тощо), М. Грушевський поміркований у своїх закидах на адресу гетьмана – видатної особистості, котра все ж діяла у межах річчосполитської традиції.

В статті підкреслюється, що, попри всі прорахунки козацьких керманічів, набутки «великого руху», згідно з баченням вченого, були надвагомішими: історик започатковує український конституціоналізм і парламентаризм «Хмельниччиною»; вказує на цінність «козацького міфу» України в процесі національної самоідентифікації та державоствердження.

Ключові слова: *М. Грушевський, Б. Хмельницький, Українська революція XVII століття, Хмельниччина, козацтво, Річчя Посполита, Ян II Казимир, Іслам-Гірей III, українська державна ідея, українсько-московський договір.*

Слова, подані як епіграф, мовлені М. Грушевським у статті, написаній 29-30 липня 1907 року в Криворівні до 250-ліття смерті Б. Хмельницького. Учений розмірковував над значенням «Хмельниччини» для українців під Романовими і Габсбургами з огляду на тодішні реалії. Геополітичне сьогодення України вкотре заактуалізовує інтерес до вікопомних подій, у результаті яких

постала Козацька республіка; до її витоків і сутності; державницьких устремлінь і дипломатій володарів булави; до їх успіхів і прорахунків; далекосяжних наслідків останніх і, передусім, у царині російсько-українських відносин, що вкотре сягнули збройного протистояння. Відтак звернення до подій, «...що служать вихідною точкою для дальших поколінь на довший час, виносячи наверх змагання й ідеї, що стають бойовим прапором для віків» [16, с. 466], бачиться вповні обґрунтованим. М. Грушевський ще в 1898 році у програмній статті до 250-ї річниці від початку «Хмельниччини» (у ній – принципові положення, всебічно розвинуті у VIII-IX томах «Історії України-Руси») закликав до «...об'єктивного суду над цим рухом...», позаяк «...справедлива оцінка і зрозуміння його, дає нам розуміння цілого періоду нашого народного життя, дає ключ до пізнання не одного й у попередніх часах» [16, с. 467], і, насмілимося продовжити думку вченого, належного усвідомлення й оптимального розв'язання нагальних проблем теперішньої України.

Звісно, за вісім десятиліть по смерті «найбільшого історика України» опубліковано чимало різновартісної академічної та науково-популярної літератури. Все ж уважне прочитання її переконує в непроминальній цінності досліджень М. Грушевського, який у науковій роботі дотримувався таких принципів: не догматичний, а творчий підхід у висвітленні історичного процесу; суворий об'єктивізм у вивченні й використанні джерел; недопущення фальшивої реконструкції або ж довільних інтерпретацій фактів [18, с. 17].

Безперечно, історики другої половини XX – початку XXI століття розширили коло використаних джерел (але й у М. Грушевського воно незбагненно велике!), в чомусь переосмислили події і вчинки знакових постатей минувшини. Та в основному оцінки провідних дослідників Української революції XVII століття доволі часто збігаються з візією «геніального вченого» [19, с. 97].

Джерелознавче підґрунтя дослідження складають праці історика, присвячені «Хмельниччині» та її керманичу [1-17].

З огляду на регламентований обсяг статті обмежимося розв'язанням лише деяких завдань. По-перше, прагнутимо виокремити помилки в царині як зовнішньої, так і внутрішньої політики гетьманської адміністрації, які вчений уважає фатальними для долі Козацької держави. По-друге, розкриємо історичне значення Української революції («чари Хмельниччини»), діяльності її керманича в інтерпретації М. Грушевського.

Звернімося ж до прискіпливого, надкритичного, всебічного аналізу вченим набутку Великого Богдана як державного політика!

Передусім, історик стверджував, що гетьман мало керував політикою (десь із середини 1651 року нею відав політик-європеєць І. Виговський, «...тим часом як Богдан – стихійна сила...просто таки азійського характера» [6, с. 1497]). Дослідник закидає Б. Хмельницькому низку фатальних помилок у царині як зовнішньої, так і внутрішньої політики.

По-перше, глибокої осені 1648 року «...козаччина легкодушно пройшла повз тих можливостей у політиці супроти Польщі, котрих потім шукала так жадібно і даремно пізніш...» [6, с. 1497].

По-друге, влітку 1653 року, «...після того як господарство волоське... повернене Лупулові, і Тиміш став фактичним співрегентом... треба було тільки закріпити корисний стан речей, а замість того розпочато війну з Валахією,

спровоковано Ракоція, утворено тим польсько-дунайську лігу і тріскучо провалено справу...» [6, с. 1498].

По-третє, у московській політиці Чигирин – «ніякого сліду послідовного переведення української державної ідеї, повне свідоцтво її убожества» («замість політики – дипломатія самої невисокої марки...») [6, с. 1497].

По-четверте, М. Грушевський наголошував, що в розвою революції козацтво «...стало представником інтересів свого народу й прийняло на себе державне будівництво України» [7, с. 266], а тому «...тільки повною байдужістю до державних аспірацій Козаччини» можна пояснити «...депутації українських станів до Москви по потвердження прав, ...вислані за згодою і підтримкою козацького уряду». «Се були голоси минулого століття, – висноував історик, – подані...новому протекторові в такий критичний момент» [6, с. 1498].

По-п'яте, у формуванні шведсько-семигородсько-дунайської ліги – «...брак ясної платформи, виразно поставлених домагань...» [6, с. 1498]. Водночас учений визнавав, що за тодішніх геополітичних реалій проводити програму єдиної України було надскладно.

По-шосте, дослідник указував на нерозважливість політики гетьмана супроти Московії, позаяк, зорганізовуючи нову антипольську (почасти – й антимосковську) коаліцію, він не поривав із царем. Цим «дали Москві можливість супроти таких брехливих союзників уважати себе свобідною від усяких союзних зобов'язань...» [6, с. 1498-1499].

По-сьоме, найганебнішою стороною Хмельниччини М. Грушевський називав «...сферу відносин козацько-татарських». «З дивним засліпленням, із гіркотою, – констатує історик, – Хмельницький і К^о дивляться на Кримську Орду як свою двірську гвардію, ... а в дійсності зробили з них рішаючий чинник української політики» [6, с. 1499] (у 1653-1654 роках хан пропонував гетьманові стати васалом Криму). На гадку дослідника, союз із ханом був потрібний для Війська Запорозького в 1648 році, а після Зборова, Берестечка та Жванця – ілюзорно-наївним.

М. Грушевський упевнений, що за бажання, маючи за собою Москву (Польща – вкрай знесилена), Богдан міг би «пройти Крим здовж і поперек, поставити на чолі...приборканій Орди вірних приятелів, в ролі фактичних васалів..., а не протекторів» [6, с. 1500]. Натомість «гетьман запобігав кримській ласки і в 1656-1657 роках був цілком звязаний в своїй політичній акції непевністю Криму», прагнучи унезалежнення в зовнішній політиці, «...змушений був бити чолом за московською поміччю супроти кримського наступу» [6, с. 1500].

По-восьме, стверджуючи, що «...в сфері державної політики величатися Хмельниччині трудно...», М. Грушевський пояснював це «...недостачею ясного політичного плану, державної ідеї, політичного проводу...». Зазначене зумовлювалося тим, що керманічі української революції були людьми річпосполитської системи, а тому «...найменше були здатні творити новий державний лад» [6, с. 1500]. Козацькі старшини «занадто... були замариновані в соціальному, політичному і культурному укладі Річпосполитої... Свідомо чи несвідомо...жили під домінуючою ідеєю дати реванш всім тим хто викривив їх кар'єру..., на злість їм... утворити нову «вільну Річпосполиту» на взір і подобу її ж» [6, с. 1501]. «Над розвалением Польщі, – повторював історик, – працювали люди, що виховалися на суспільно-політичних ідеях самої ж Польщі й не

представляли собі інакшого суспільного устрою» [16, с. 487]; «...их чувство оскорблялось только тем, что господами были поляки, люди чужой народности и веры, или тем, что претендовали на панство люди худородные, не заслуженные» [10, с. 201].

По-дев'яте, вчений уважав слабкою стороною гетьмана «...нерозуміння потреб народних мас, несвідомість потреби опертися широ на сі народні маси, для них із їх становища, не з становища козачої верстви, будувати суспільний політичний устрій» [16, с. 488] (це відобразилося в ігноруванні запитів поспільства в Зборівському та Білоцерківському договорах, у козацьких петиціях до царя в часі творення українсько-московського трактату тощо).

Водночас дослідник зважено-поміркований у своїх закидах на адресу Б. Хмельницького; пояснював, що гетьман просто «...стояв на рівні з усією сучасною інтелігенцією». «Можемо жалувати, – розмірковував М. Грушевський, – що в таку рішучу для нашого народу хвилю не найшов він провідника, котрий піднісся би над поглядами свого часу і повірив у будучину, тільки ж того ні від кого й не вільно вимагати» [16, с. 488].

Зазначаючи, як хибу соціально-політичного облаштування Війська Запорозького, невизнання в формально-юридичному сенсі фактичного розкріпачення селянства, дослідник усе ж не звинувачував в цьому Богдана. Принагідно зауважував, «...що поняття свобідного селянства для тих часів було занадто радикальним, ...реальний факт його існування не міг влізти в старшинські голови і в них усвідомитися як щось дане і управлене до існування і консервування» [6, с. 1502].

По-десяте, якщо вади гетьманського урядування в селянському питанні були, на думку вченого, історично зумовленими, то взаємини козацького генералітету з містами – найнебезпечніша помилка «... в будові гетьманської України». Історик підкреслював вагомий внесок міщан у розвій визвольної боротьби: «...міста дали величезні контінгенти козацтву і старшині; ...свою інтелігенцією, організаційною ініціативою й енергією вони відіграли величезну ролю в формуванні нового ладу» [6, с. 1502]. Козаччина віддячила: «...навалилася на міське життя...безпardonно. Гетьманський уряд так ...брався до експльоатації міського промислу і торгівлі індуктою і евектою, – що міста першим ділом постаралися забезпечити себе царськими привілеями від претенсій Війська» [6, с. 1502-1503].

По-одинадцяте, відзначаючи принади козацького устрою за часів Б. Хмельницького (чіткість роботи козацької машини, що є унаочненням талантів гетьмана як військового керівника), М. Грушевський зауважував на брак «великої конструктивності». Учений указував на незмодифікований полковий устрій («полковники зісталися полковниками, прилучивши до того виморочні функції старостів [...], із перевагою функцій поміщицьких над адміністрційними. Гетьманський осередок майже не виліз з функцій штабу армії» [6, с. 1503-1504]. Хиткість конструкції такої мілітарної держави полягала в тому, що «інші верстви... не чули над собою опіки Української держави...; ...уставляли відносини до Гетьманщини як війська» [6, с. 1504]. Пізніше в такі шпарини державної структури України спритно вліз московський централізм. Водночас дослідник визнавав, що наявні недоліки державного облаштування можна було би виправити, «коли б Гетьманщина дістала якісь спокійніші часи, років на

кількадесят; коли б їй дали змогу спокійно подумати над своїми порядками і справами в 1650-х роках...» [6, с. 1503].

По-дванадцятье, усупереч старій українській традиції, котра звеличувала Б. Хмельницького «...в заходах коло реституції національних прав...», М. Грушевський уважає, що і в цій царині – «...мало будівництва, ...богато механічних повторень старих гасл релігійної боротьби XVI-XVII вв.!» [6, с. 1504]. Аналогічна ситуація в культурництві: «будування церков, потвердження володінь монастирям, додавання нових...» [6, с. 1504].

I, насамкінець, зовсім песимістичний висновок автора: «...десятилітте Хмельниччини не було добою будівництва, не визначилася творчою і конструкційною ініціативною державного, гетьманського осередку на полі культури – так же як у справах економіки, колонізації, господарства» [6, с. 1504].

М. Грушевський указував на «...два найтяжчі моменти» в діяльності керівного осередку Гетьманщини – «...занедбанне і знищення західнього пограниччя і руїні марші татарської орди навіть через суто козацькі території» [6, с. 1504]. Як наслідок – «бунти 1653 року», на які Богдан «...відповідав терором, потайним душненням помічених в бунтівництві...» [6, с. 1505].

М. Грушевський не погоджувався з тими хто вважав гетьмана «...унікумом державно-будівничих здібностей...», який через передчасну смерть не зміг «...викінчити монументальної старшинсько-національної української держави від фундаментів до шпилів». На гадку вченого, «...мало є підстав на те, щоб противставляти се Богданове будівництво Руїні його наступників, солідарність і консолідацію всіх верств і течій України за Хмельниччини – пізніший розтічі, дезертирству і партизанству» [6, с. 1505].

Гетьман помер 27 липня (6 серпня) 1657 року від апоплексії, зумовленої звісткою про заколот старшинських верхів супроти Ю. Хмельницького. «Ся смерть, – констатував дослідник, – не була фатальним нещастем, що перервало будівничу, творчу працю великого гетьмана – се був вияв тої страшної руїни, розвалу української революції, що вже зазначився...» [6, с. 1506]. Відтак для репутації Б. Хмельницького «...було щастем, що він відійшов в сей мент, і ...упадок Гетьманщини ... впавав цілим тягарем на рахунок його епігонів» [6, с. 1506].

Дорікаючи Богданові за суттєві помилки володарювання, історик водночас указував і на об'єктивні чинники Руїни, котрі в їхньому зловісному переплетінні кінцево запрограмували могилу національної державності.

По-перше, «нещаслива географія України», тобто – «...відсутність природних границь української території, відкриті фронти на всі боки... Фронт польський, московський і татарсько-турецький, – пояснював М. Грушевський, – не давали змоги українському громадянству і його політичним провідникам хоч на хвилю скупити увагу на своїм внутрішнім будівництві...» [6, с. 1507].

По-друге, «дефективність» українського соціуму: «...недорозвиненість українського міста, слабосилість міської верстви, інтелектуальна і чисельна слабина інтелігенських верств...» [6, с. 1507].

По-третє, культурна особність України. Приналежна в минулому до візантійської культури, вона «...не знаходила опертя в якомсь новім культурнім циклі: ні в католицькім, ні в протестантськім. Для одного і для другого являлася вона тільки «стороннім слухачем», [...] ішла з опізненням... за католицькою реакцією сучасної Польщі» [6, с. 1507].

За таких несприятливих умов надскладно «...було, – на гадку М. Грушевського, – досягти чогось великого і нам треба дивуватися здібностям і енергії як нашої етнічної маси так і її провідних елементів, що все таки [...] творились... соціальні і культурні вартості, ... національна традиція» [6, с. 1507].

Попри те, що керманічі Української революції «...зовсім не одушевлялися народними змаганнями – економічного і суспільного визволення, знищення привілеїв станів та запровадження рівності в громадських відносинах, права праці в економічних» [16, с. 488], усе ж набутки «великого руху» були вагомими.

В чому ж «чари Хмельниччини»?

По-перше, зі звільненням з-під Речі Посполитої було ліквідовано старий шляхетський лад: «...зникли ... перегорожі привілеєвій клясових і приуроджених, і перед «простим чоловіком» простелилася можливість переходу в ряди «лицарства», промоції на уряди в міру енергії, здібності і заслуг, без передумов уродження, протекції, багатства і виховання» [6, с. 1508].

По-друге, «від Хмельниччини, – підкреслював М. Грушевський, – веде свій початок ... український конституціоналізм і автономізм, що жив в козацькій старшині дуже довго і мав свою роллю як одна з складових частин в генезі Нового українського націоналізму» [16, с. 488]. Породжені та стверджені революцією «...ідеї політичної свободи, непорушності народних прав, краєвої автономії...» [16, с. 488] стали засадничими в дипломатичній практиці спадкоємців гетьманської булави (втілені в пунктах Гадяцької унії 1658 року, Жердівських статтях 1659 року, українсько-шведському альянсі 1708-1709 років, «Конституції» 1710 року, петиціях шляхетсько-козацької еліти 1763 року), відображені в програмних документах Кирило-Мефодіївського товариства тощо. Народна пам'ять про перемоги «...в минувшості світила поколінням ... у пільмі неволі й пониження як заповідь такої ж побіди – але вже побіди тривкої, не скороминущої в будучності» [1, с. 335].

По-третє, зиніційований православним лицарством і активно сприйнятий поспільством «козацький міф» України став утіленням «...ідеї свободи, і народна пам'ять ... законсервувала сю ідею, доки козацька традиція не знайшла дороги в свідомість нової українсько-руської інтелігенції, що розвинула вложені в неї ідеї рівності і свободи вже відповідно народним вимогам без історичних козацьких огранічень» [16, с. 488].

По-четверте, визвольна боротьба українства сприяла його національній самоідентифікації, бо ж «...рух, соціально-економічний в основі, був сильно перейнятий національною краскою – се була боротьба пригнічених руських верств і груп проти гнобительських польських» [16, с. 488-489]. Тодішнє націєтворення сфокусувалося в «...ідеї етнографічної України-Русі в її цілості», що прозвучала вже 1649 року в переяславських «десидератах» Б. Хмельницького, відтоді ця «...ідея етнографічної території України жила в старшині...» [16, с. 489].

По-п'яте, Українська революція мала яскравий гуманітарний вимір, адже це «велике потрясіння» високо підняло «простих людей»: «дало їм почути себе людьми – не простими, а повноправними. Оживило ... потяг до відзискання свого людського стану не на коротку хвилю, а навіки» [6, с. 1508]. М. Грушевський, виступаючи проти нездорової ідеалізації доби й гетьмана, наголошував, що «від Хмельниччини веде свій початок нове українське життє... І Хмельницький як головний потрясатель зістанеться героєм української історії» [6, с. 1508].

Список використаних джерел

1. Грушевський М. С. Богданові роковини / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2005. – Т. 2 : Серія : «Суспільно-політичні твори (1907-1914)». – С. 332–337.
2. Грушевський М. С. Виговський і Мазепа / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2005. – Т. 2 : Серія : «Суспільно-політичні твори (1907-1914)». – С. 386–396.
3. Грушевський М. С. 250 літ / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2002. – Т. 1 : Серія : «Суспільно-політичні твори (1894-1907)». – С. 236–241.
4. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський ; вст. ст. В. А. Смоля, П. С. Соханя ; АН України, Ін-т укр. археографії, Ін-т історії України. – К. : Наукова думка, 1992. – 544 с.
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси : у 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський / редкол. : П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1996. – Т. 9. Кн. 1 : Хмельниччина. Роки 1650-1654. – 880 с.
6. Грушевський М. С. Історія України-Руси : у 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський / редкол. : П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1997. – Т. 9. – Кн. 2 : Хмельниччина. Роки 1654-1657. – 776 с.
7. Грушевський М. С. Козацтво на Україні / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2009. – Т. 9 : Серія : «Історичні студії та розвідки (1917-1923)». – С. 266–277.
8. Грушевський М. С. Короткий огляд української історії / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2007. – Т. 8 : Серія : «Історичні студії та розвідки (1906-1916)». – С. 303–321.
9. Грушевський М. С. «Мазепинство» і «Богданівство» / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2005. – Т. 2 : Серія : «Суспільно-політичні твори (1907-1914)». – С. 199–206.
10. Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевский // сост. ист.-биогр. очерк Ф. П. Шевченко, В. А. Смоля ; примеч. В. М. Рычки, А. И. Гуржия. – К. : Лыбидь, 1990. – 400 с.
11. Грушевський М. С. Переяславська умова України з Москвою 1654 року. Статті й тексти / М. С. Грушевський // Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – К. : Смолоскип, 2003. – С. 5–54.
12. Грушевський М. С. Про батька козацького Богдана Хмельницького / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2009. – Т. 9 : Серія : «Історичні студії та розвідки (1917-1923)». – С. 267–402.
13. Грушевський М. С. Сполучення України з Московщиною в новішій літературі / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / редкол. :

- П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2009. – Т. 9 : Серія : «Історичні студії та розвідки (1917-1923)». – С. 17–35.
14. Грушевський М. С. Україна. Історія / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2009. – Т. 9 : Серія : «Історичні студії та розвідки (1917-1923)». – С. 274–335.
  15. Грушевський М. С. Українська справа в її історичному розвитку / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2007. – Т. 8 : Серія : «Історичні студії та розвідки (1906-1916)». – С. 312–338.
  16. Грушевський М. С. Хмельницький і Хмельниччина. Історичний ескіз / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2002. – Т. 6 : Серія : «Історичні студії та розвідки (1895-1900)». – С. 466–490.
  17. Грушевський М. С. Шведсько-український союз 1708 року / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2007. – Т. 8 : Серія : «Історичні студії та розвідки (1906-1916)». – С. 123–134.
  18. Сохань П. Творча спадщина М. С. Грушевського і сучасність / П. Сохань // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. / редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2002. – Т. 1 : Серія : «Суспільно-політичні твори (1894-1907)». – С. 14–46.
  19. Яковенко Н. Особа як діяч історичного процесу в історіографії Михайла Грушевського / Н. Яковенко // Михайло Грушевський і українська історична наука : матер. конф. / за ред. Я. Грицака, Я. Дашкевича. – Львів : Інститут історичних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка, Інститут української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського НАН України, Львівське відділення, 1999. – С. 86–97.

I. I. Diptan

**MIKHAYLO GRUSHEVSKYI ABOUT UKRAINIAN
REVOLUTION THE CENTURIES OF THE XVII CENTURY
IN THE CONTEXT NATIONAL GOVERNMENT**

The object of consideration is an idea of nationally-state existence of Ukrainians in a day of “Khmelnychchyna” in M. Hrushevskiy’s scientific work, and the subject – its display in hetman’s and his diplomats’ interpretation with the row of encroachments of the other states, in agreements of Zaporizhian Host with the last-mentioned states during 1650-1657 years.

The analysis of scientist’s vision on the key problems of Ukrainian revolution of the determinate period enables the row of conclusions. Firstly, M. Hrushevskiy convincingly affirms that the “Muscovite vector” was one of the directions of B. Khmelnytskyi’s multivectorial diplomacy that in the geopolitical situation of that time became determinative. Secondly, in scientist’s understanding “The Treaty of Pereyaslav” (association of Ukraine and Muscovy) included such constituents: the hetman’s and the cossack generals’ verbal arrangement with the Muscovite ambassadors, clamped by the tsar’s word, retold by V. Buturlinthe “B. Khmel’nitskyi’s articles”, id est the requirements set in the form of petition to the tsar and resolutions (decrees) of Oleksiy Mykhailovych

on these petitions; monarch given charter to Zaporizhian Host. Thirdly, a historian considers that Pereyaslav-muscovite agreement of 1654 foresaw relations which were the nearest to vassalage. Fourthly, a scientist insists on a necessity to distinguish the real status of Zaporizhian Host in 1648-1657, with formal, legal that was equipped by different agreements. Fifthly, according to the Cossack right (Polish-Lithuanian Commonwealth tradition), agreement signed by a hetman or his authorized persons certainly had to be approved by General Council (General Rada). As a hetman did not promulgate the "articles" then legally an agreement was invalid. Sixthly, M. Hrushevskiy considers 14 points of 1659, given by O. Trubetskoy during Yu. Khmelnytskyi' selecting as a hetman, new "formation", "counterfeit" which forced out this real Ukrainian-muscovite agreement of 1654 from historical legal consciousness of Ukrainian citizenship. Seventhly, scientist accentuates "that taking Ukraine under a high sovereign hand" did not level its sovereignty in general, and in the area of diplomacy – in particular. The foreign policy of Chygyryn was traditionally based on principles of polyvassalage. Eighthly, in the depiction of outstanding figures of the national past M. Hrushevskiy always follows principle: a historian is not an icon-painter, but captious and honest researcher. In his synthetic works, historical secret services he argues against the idealization of epoch and B. Khmelnytskyi's individuality, pelts him the row of fatal errors, acknowledging that quite a bit of them – were objectively predefined. Ninthly, hypercritically evaluating the hetman and his time, historian certainly concludes: B. Khmelnytskyi remains not only the representative of determinate epoch in life of Ukrainian people but also its main actor, a man really large by his capabilities and acts.

Keywords: Hrushevskiy, Bohdan Khmelnytskyi, Ukrainian Revolution of the XVIIth century, Khmelnychchyna, the Cossacks, Polish-Lithuanian Commonwealth (Pol. Rzeczpospolita), Muscovy, Ukrainian state idea, Ukrainian-muscovite agreement ("The Treaty of Pereyaslav") of 1654.

Надійшла до редакції 6 квітня 2017 року

* * *